

RELATIONSTÆNKNING

– med risiko for selvsving

Den professionelle relation er mere kompleks og forbundet med sit systembagland, end den forførende forestilling om "den gode relation" foregiver.

Af Knud Erik Pedersen

Igen og igen høres paroler som: "mennesket er sine relationer", "relationen kommer før individet" og "individet konstitueres først i sin relation til den anden".

I social-, sundheds- og undervisningssektorerne er det blomstret frem med nye "ordninger", der sætter "den nære relation" i fokus: kontaktpersoner, støttepersoner og mentorer. Kontakt- eller primærpædagogfunktionen har længe haft en central placering i døgnforanstaltninger for børn og unge.

Hermed er relationen et centralt omdrejningspunkt eller medie i tidens socialpædagogiske tænkning. Tænkningen centrerer sig ofte alene om en krumtap:

En-til-en relationen, hvor bruger/elev/klient står ansigt til ansigt med sin hjælper/læremester/behandler i en kontinuert kontakt. Dynamikken indrammes af overbegreber som relationsarbejde og relationskompetence.

TESER OG PERSPEKTIV

Måske er optagetheden – eller besættelsen – af forestillingen om ”den gode relation” et svar på tidstypiske tendenser i det urolige moderne liv (jf. Finn Skårderud: ”Uro”, Tiderne Skifter, 2000) kombineret med savnet af ”et menneskeligt ansigt” i det rodløse individs møde med det offentlige hjælpesystem (jf. Randi Dahl: ”Det pædagogiske ”hjem” – hjem-lighed som en pædagogisk metafor”, s. 70-79, i: Vera nr. 27, maj 2004)?

Skjuler der sig bag ordenes glatte overflade en længsel efter en stabil omsorgsfuld relation, som vi låner fra privatlivets ideelle primær-relationer (jf. A. Giddens, der taler om ”det rene forhold” i: ”Modernitet og selvidentitet”, Reitzel 1996)? Måske refererer begrebet ”den gode sociale relation” til en dybde-metafor (jf. George Lakoff: ”Moral Politics”, University of Chicago Press, 1996), der trækker på følelsesmættede forestillinger om en eksistentielt bekræftende omsorg i den tidlige forælder-barn kontakt; der hvor den ontologiske sikkerhed (grundlæggende tillid) har sit udspring. En kærlighedsrelation på liv og død. Måske kan man sige, at ”den nære relation” indebærer et løfte om ”social healing” ved at koble tidligere oplevelser af svigt, brud og afvisning an til håbet om og længslen efter en autentisk omsorgsfuld kontakt, der heler fortidens sår – sorg og tab. En oase midt i orkanens øje. Et hjemsted, en havn – en kærlig favn som modgift til uoverskuelighed, opsplitning og risikofyldt uforudsigelighed. En reformulering af længslen efter ”den eneste ene” – transformeret til idealmodel for socialpædagogisk arbejde.

I FARE FOR SELVSVING....

Hvad er det så for et selvsving, der truer tidens tale og tænkning i det sociale og pædagogiske felt?

Abstrakt bestemt betyder relation: En forbindelse mellem to enheder. I matematikken er det emnernes formelle egenskaber, der søges bestemt i deres forbindelser til hinanden (afstand, hastighed, position m.v.). Emnerne og deres relationer indrammes altid af det univers eller felt, de indgår i. Relationer er forskellige efter

hvilket univers eller system, vi refererer til.

I de sociale og pædagogiske fag er det mest sociale relationer, forbindelser mellem mennesker, vi er optaget af. Og ”det der sker i udvekslingen mellem mennesker” er et afgørende fokusområde både i det praktiske arbejde og i den teoretiske tænkning. Den sociale relation er et koblingsled for praktikerens og teoretikerens og fremtræder som et delt genstandsområde.

Men der tales ofte om sociale relationer, som var de en-dimensionale, selvstændige størrelser i et lukket system. I en forsnævret (restringeret) sprogkode på linje med hverdagssprogets forenkling, der fortætter og underforstår meningsindholdet og skjuler kompleksitet og modsætninger. Det går ud over indsigt og forståelse. Der er ikke megen faglighed i det.

For det første er tendensen til *idealiser* af en-til-en relationen betænkelig. Det lyder som om, ”relation” signalerer noget godt og i sig selv sundt og positivt. ”Det vigtigste er at få etableret en relation til den unge”, ”Relationen er målet, aktiviteten et middel” eller: ”Hans udvikling står og falder med, om vi kan etablere en relation til ham”.

Men faktisk ved vi jo godt, at sociale relationer kan være både giftige og skadelige: Udnyttelse, mobning, magtmissbrug, krænkelse, svigt og mishandling er med til at skabe de sociale problemer, vi sigter på at afhjælpe i socialt arbejde. Så ”en social relation” er ikke i sig selv prisværdig. Den kan ligesåvel skabe lidelse og medvirke til at fastholde en person i afhængighed og en (selv)destruktiv livsstil. Og generelt er sociale relationer præget af ambivalens, asymmetri, modsætninger og begrænsninger.

For det andet fokuseres der tit på det *emotionelle og dialogiske aspekt* af interaktionen uden at give andre bærende aspekter plads i forståelsen. Det risikerer at overbetone én side af forbindelsen, ja nærmest at absolutere den. Som om den indfølelse samtale, dialogen ansigt-til-ansigt var det eneste væsentlige. Og som om idealet for alle professionelt baserede relationer i socialt arbejde kan være følelsesmæs-

sig tilknytning i en gensidigt forpligtende kontakt.

Men faktisk ved vi godt, at mere kontante eller udvendige elementer tit spiller afgørende ind på relationerne, også i socialt arbejde:

- økonomiske og materielle ydelser (penge, mad, tøj, bolig og cigaretter m.v.)
- aktiviteter og samvær
- adgang til faciliteter (værested med udstyr)
- praktisk hjælp til problemløsning
- undervisning, rådgivning og vejledning samt
- formidling af kontakt til andre instanser.

Falder et eller flere af disse elementer væk, truer det relationen, der kun sjældent hviler i sig selv som ren dialog-kontakt.

For det tredje er klient-hjælper relationen *indlejret i en større systemsammenhæng*, hvor en-til-en relationen har et begrænset spillerum. Den tid og det rum, relationen har at udfolde sig i, er begrænset (f.eks. angående fortrolighed), og oftest deltager andre medarbejdere og brugere parallelt med de to hovedpersoner. Som regel indgår kontaktpersonen i et socialt praksisfællesskab, så der er tale om en delt praksis, hvor kolleger varetager kontakten og opgaverne på mere eller mindre lige fod. Institutionen er gennemgående den bærende platform for de materielle og sociale ydelser, som i stor udstrækning varetages i en delt praksis (vagtplaner, arbejdsdeling, vikarer, m.v.).

Som ansat og lønnet af institutionen bæres kontaktpersonens indsats i vid udstrækning af institutionen som system. Og er dermed forpligtet på de vilkår og muligheder, der udlægges af de aktuelle politiske, administrative og faglige myndigheder (f.eks. skærpet kurs over for ungdomskriminalitet, aktiveringskrav, indberetningspligt, dokumentation af indsats og effekt).

Det er slående, at tidens førende parole på det socialfaglige niveau: kvalitetsudvikling meldes ud samtidig med, at økonomisk opbremsning, ressourcestyring og kontrol er de dominerende temaer på det politiske og administrative plan (jf.

”Rapport om kulegravning af særlig støtteområdet for børn og unge”, Arbejdsgruppe under Socialministeriet, 2003) og samtidig med, at stadigt flere sociale opgaver inddrager frivillige og private netværk, eller udliciteres til enkeltpersoner (diverse kontaktpersonordninger) og til private entreprenører. Der er fare for, at der drives rovdrift på kærlighedens bæredygtighed og ildsjælenes ansvarlighed for ”den nære relation”.

KONTEKST OG STYRENDE RATIONALITETER

I socialt arbejde er det basale grundlag for klient-hjælper relationen oftest en social foranstaltning med et sigte, et afgrænset tidsperspektiv, afmålte ressourcer og et begrænset mandat. Bortfalder bevillingen, betyder det at relationen brydes.

Samtidig indgår der også andre typer af relationer, f.eks. individ-system relationer i borgerens samspil med diverse væsener og institutioner. Vi søger om institutionsplads til børn, undersøgelse på hospital, nedslag i skat m.v. i forhold til fagligt-administrative instanser, dvs. formelle bureaukratiske forvaltninger. Instansen er ”et kontor”, formelt bureaukratisk og uden et levende ansigt. Det betyder, at mødet mellem borgeren og ”kontoret” ofte bliver ansigtsløst, upersonligt og dermed uden den responsivitet, anerkendelse og bekræftelse, der skal til for at mobilisere den eksistentielle tryghed og tillid, som er bærende for en åben dialog.

Kontoret forholder sig strategisk og formelt, man kunne kalde det uniformeret, og forfølger en foranstaltningsrationalitet. Kritikken af systemverdenen for ”skrankepaveri”, ”papirnusseri” og kold anonymitet er en følge af denne instrumentalitet.

Vi må se sociale relationer i forhold til deres sammenhæng, deres kontekst, for at forstå, hvad vi har med at gøre. Typisk taler vi om kontakten mellem en socialarbejder og en ung inden for en socialpædagogisk sammenhæng: Døgninstitution, kontaktperson-ordning i socialforvaltningen, opsøgende klubvirksomhed m.v. Her drejer det sig om sociale foranstaltninger, der er udmålt og reguleret efter Service-lovens bestemmelser og en lokal forvaltningspraksis. Grundlaget er, at der skøn-

nes at forekomme en social nødsituation, der ønskes kontrolleret og udbedret. Ressourcerne tildeles efter en *foranstaltningsrationalitet*, der bygger på:

- en dokumenteret udredning af aktuelle problemstillinger og tidligere indsatser,
- udmåling af hjælpebehov i forhold til relevante lovparagraffer,
- forslag om foranstaltning efter gældende procedurer (skriftlig sagsfremstilling til besluttende møde, evt. i særskilt økonomiafsnit eller lederforum),
- beslutning om foranstaltning, handleplan og en efterfølgende aftale, hvor rekvirenten/sagsbehandleren bestiller en offentlig eller privat leverandør til at udføre opgaven.

Foranstaltningsrationaliteten er en bureaukratisk regulerende fornuft, der skal sikre borgerens rettigheder og en ensartet og retfærdig administration af lovgivningen. Derfor må den være eksplicit, skriftlig, kontrollerbar og så vidt muligt entydig. Forskellige administratorer skal ideelt udmåle samme foranstaltning efter et givent grundlag. Foranstaltningsrationaliteten er samtidig stærkt forpligtet på effektivitet og kvalitet efter en "cost-benefit beregning", et skøn over lavest udgift for højest muligt udbytte. Der er indbygget et økonomisk rationale i foranstaltningsrationaliteten (udgiftsbegrænsning). Foranstaltningsrationaliteten er dermed tæt bundet til den aktuelle politik og lovgivning, der retter sig mod generelle forhold og standarder, og kun giver et begrænset spillerum for individuelle hensyn og skøn.

Socialarbejderen, som er udførende led i projekter m.v., er derimod forpligtet på det konkrete livs behov og problemstillinger med den unge under en udtalt handlingstvang her-og-nu.

Indsatsen er forpligtet på en omsorgsrationalitet og en arbejdskultur, der er væsensforskellig fra forvaltningens foranstaltningsrationalitet.

Socialarbejderen står i direkte forbindelse med den unge, typisk i et delt hverdagsliv.

Arbejdet forløber her efter en *omsorgsrationalitet*, der grunder sig på:

- konkrete behov i hverdagslivet

- individuel vurdering og hensyntagen (positiv særbehandling)
- fleksibilitet, omstilling og improvisation
- uformel kontrol og feedback
- mobilisering af maximale ressourcer
- en mundtlig upoleret sprogkultur.

Det betyder, at sagsbehandlerens succeskriterier i arbejdet, det hun bliver anerkendt og rost for efter foranstaltningsrationaliteten, ofte står i skarp kontrast til det, der fremmer socialarbejderens arbejdsgang. Kulturerne står ofte i modstrid med hinanden (Sagsbehandleren: "Jeg skal have det på skrift og præcist begrundet som indstilling til gruppemødet næste torsdag"), og parterne risikerer at spænde ben for hinanden og personlige arbejdskulturernes modsætninger (Socialarbejderen: "Den tilbagelænedede bureaukrat! Hun forholder sig kun til paragraffer og procedurer uden at se den unges behov for hjælp lige nu og her!") – uden forståelse for hinandens betingelser. Mange socialarbejdere klager højlydt over, at systemets professionelle er langt de tungeste at danse med, og at det slider mere end selve arbejdet med de unge. Mange sagsbehandlere beklager sig over de urimeligt krævende, udisciplinerede socialarbejders overbud og løssagtige faglighed. Det kræver en høj grad af gensidig information, indsigt i hinandens arbejdsvilkår og et forpligtende samarbejde om et fælles perspektiv for indsatsen med den unge, hvis disse forskellige rationaliteter skal lade sig samordne under et fælles engagement, der kan begrænse de dilemmaer, barrierer, frustrationer og modsætninger som *foranstaltnings- versus omsorgsrationaliteten* strukturerer.

Medtænker vi ikke konteksten som den overgribende sammenhæng, risikerer vi at "pseudo-privatisere" og individualisere relationerne i det sociale arbejde (jf. "Drop afmagten – skab kontakten til usædvanlige unge", Knud Erik Pedersen, Socialministeriet, 1999, kap. 4) uden blik for deres magtmæssige, ressourcemæssige og instrumentelt bærende grundlag. Det gør f.eks. en afgørende forskel for interaktionen mellem en ung og en pædagog, om de mødes gennem et beskæftigelsesprojekt med aktiveringskrav, et fritidstilbud om cirkus eller som ansat versus indsat på en sikret insti-

tution. Relationen er deres forhold, og forholdet præges naturligvis af den sammenhæng, det er indlejret i. Magt, kontrol, tvang/frivillighed, instruks/dialog, støtte/sanktion og sociale gruppetilhørsforhold er centrale momenter i konteksten. Momenter der profileres efter virksomhedens karakter: Behandlingstilbud, jobtræning, sanktion for kriminalitet, klubtilbud, m.v.

RELATIONENS RUM, SPOR OG DYNAMIK

Inden for den ramme konteksten sætter, har relationen et vist råderum, der er gennemsyret af den måde, der interageres (kommunikeres, handles og samhandles) på. Omgangsformerne er afgørende for de affektive aspekter (varme-kulde, nærhed-distance, ligeværdig-nedladende, gensidig-ensidig, harmonisk-genstridig), altså den følelsesmæssige tone og intensitet i forholdet. Det vi kan kalde *det affektive spor* i relationen, må naturligvis afstemmes efter, hvilke funktioner de to parter indgår i med hinanden, altså via *det funktionelle spor*. Hvad går deres mellemværende ud på (relationens funktion)? Hvad er de "fæles tredjer", som samspillet er centreret om? Hvilket engagement og hvilke interesser har hver af de to parter i mellemværendet? Hvordan er relationen afgrænset (tid, sted, aktiviteter, deltagere, interaktionsformer og spillerum for improvisation)?

Det funktionelle og det affektive spor kan løbe sammen i en "*jeg-du relation*" (jf. Martin Buber: "Jeg og du", Reitzel, 1992). Her er forholdet til den anden forpligtende ud fra både konkrete behov for hjælp og ud fra det eksistentielle engagement: Den anden er ikke kun et middel, men et mål for mig. Den andens befindende optager mig, jeg bærer en pant af den andens skæbne i mine hænder. "Jeg-du relationen" er en medmenneskelig kærlighedsrelation.

Omvendt i en "*jeg-det relation*". Her tjener den anden som genstand, som middel for mig. Det funktionelle spor er her rent instrumentelt: Hvordan kan jeg sætte mine interesser igennem i forholdet – uden følelsesmæssig forpligtelse på den anden som subjekt. "Jeg-det relationen" optræder i ren form i den distante handelsrelation, hvor parterne mødes på mar-

kedet som køber og sælger. Den anden er her som person ligegyldig for mig. Min interesse er rent instrumentel.

Socialarbejderen må videst muligt, men realistisk afstemt møde den unge i en "jeg-du relation". Gøre dialogen til omdrejningspunkt, for at kunne gøre en forskel, som åbner for nye erfaringer om social kontakt.

Det er tit grundlæggende for en konkret relationsanalyse, at bestemme dynamikken i centrale samspilsepisoder (temaer i fokus, initiativtagen-reaktioner, imødekommelse-tilbagevækning, verbale/kropslige udtryk, åbenhed/lukkethed, kontaktafbrydelser m.v.), og eftersøge hvordan interaktionen opleves og lagres som erfaringer hos hver af de to parter. Altså, hvilken mening interaktionen tillægges på hver side af relationen. Med opmærksomhed på de forhåndsforventninger og -signaler, de går til hinanden med.

Psykologien i samspillet drejer sig i høj grad om, hvordan de to parter regulerer samspillet og kontakten. Dvs. hvorvidt de vælger at engagere sig eller trække sig, og hvilke *selvreguleringsmekanismer* der udspilles. I eksistentiel gestaltpsykologi bestemmes sådanne dynamikker som interaktionsprocesser (og ikke som individets ubevidste indrepsykiske forsvarsmekanismer mod angst og ulyst som i psykoanalytisk tænkning).

- Projektion (at kaste egne følelser og motiver ud på den anden/omverdenen) forstås som en dynamik i en interaktion, hvor personen overbelastes i samspillet, evt. ud fra gamle erfaringer i udsatte situationer. Svaret er vigtigt for resultatet.
- Introjektion er tilsvarende et reaktionsmønster, hvor personen "sluger" den andens udsagn råt uden at undersøge og fordøje det ("du er grim og ond og fortjener ikke at leve") for at undgå en truende konflikt.

Andre centrale selvreguleringsmekanismer er fortrængning, defleksion (aflukning for følelsesmæssige budskaber), retrofleksion (holde sine reaktioner tilbage), intellektualisering, konfluens (flyde grænseløst sammen med den anden), benægten, splitting og projektiv identifikation (jf. Erving

and Miriam Polster: "Gestalt Therapy Integrated", N.Y., Vintage Books, 1974 og Hanne Hostrup: "Gestaltterapi", del 2, Reitzels Forlag, 1999).

Ved at blive gjort opmærksom på mønstret i kontaktforløbet og ens egen andel deri, åbnes mulighed for at vælge sine handlinger, frem for at lade dem fungere som stereotype rygmarvsreaktioner ud fra tidligere erfaringer.

Kontakt er et gensidigt møde (berøring) på grænsefladen mellem to oplevelsesverden: Jeg oplever mig set og anerkendt af dig, ligesom jeg ser dig. Vi bekræfter hinandens eksistens gennem vores møde.

Kontakt er dermed et fænomen i øjeblikket. Vi går ind og ud af kontakt, tænder og slukker for vores opmærksomme tilstedeværelse. Forløbet går fra 0-kontakt, til før-kontakt, til fuld kontakt, til efter-kontakt, til 0-kontakt igen. Altså et cirkel-forløb. Kontaktforstyrrelser optræder som overspring eller brud i forskellige faser af kontaktkirken og ved brug af selvreguleringsmekanismer.

Mens kontakt er den øjeblikkelige berøring i et møde, betegner *den personlige relation* et mellemværende, der strækker sig over tid, opretholdes trods adskillelse (separation) og går på tværs af tid, sted og sammenhæng. Den anerkendende personlige relation er dermed et forhold, der tåler en vis belastning ("at blive trådt på") uden at bryde.

Relationstænkning i socialpædagogisk arbejde må medtænke de forskellige niveauer og momenter i forståelsen af, hvad der udspiller sig i en social indsats.

Det stiller krav om, at socialarbejderen søger at afklare:

- Hvad betyder konteksten/sammenhængen for mit arbejde?
- Hvad er mit mandat?
- Hvilke virkemidler har jeg i indsatsen/kontakten til den unge?
- Hvordan sikrer jeg troværdighed i min relation til den unge (holde hvad jeg lover)?
- Hvordan fastholder jeg respekt for den unges vigtige relationer til andre?
- Hvordan kan jeg tage vare på min egen andel i samspillet – især når det mislykkes?

- Hvordan genetablerer jeg dialog og kontakt, når den kikser?
- Hvordan giver jeg stafetten videre, når min relation til den unge skal ophøre?
- Hvordan kan jeg bære det, når arbejdet mislykkes – og komme igen?

Relationspædagogisk tænkning har relationen som fokus i den forstand, at de sociale indsatser *formidles gennem socialarbejderens møde med den unge*.

Systemverdenen præsenterer sig, viser (en del af) sit ansigt, når socialarbejderen træder ind i den unges livsverden. Det bør ikke være for at fortrylle den unge med løfter om "social healing", men for i en tid personligt engageret at støtte og regulere den unge til at tage ansvar for sine handlinger og udviklingsopgaver. Socialarbejderen kan være afgørende vigtig, gøre en forskel, i sit engagement i den unges liv, ingen tvivl om det.

Men den professionelle relation er tykkere og mere kompleks forbundet med sit systembagland, end den forførende forestilling om "den gode sociale relation" foregiver. Socialarbejderen må stadigt kæmpe med sit bagland om sit mandat og sine ressourcer for at fastholde en realistisk "jeg-du relation" til den unge.

Tænkningen i relationen som central akse i socialpædagogik har fat i noget helt afgørende vigtigt. Den fastholder forpligtelsen til at holde dialogen åben og til at gribe i egen barm efter etisk og faglig ansvarlighed. Frem for at misbruge definitionsmagten og kategorisere den anden ud fra fejl og mangler (diagnostisk tænkning).

Men vi skal tænke bredere, dybere og højere end til forestillingen om "den gode sociale relation" for at undgå selvsving i en forsnavret praksis.

Knud Erik Pedersen er mag. art., psykologisk konsulent.